

KUZEY-DOĞU ANADOLU'DA KAYALARA HAKEDİLMİŞ ESKİ TÜRK İŞARETLERİ

(Altürkischen Felszeichnungen in Nordost-Anatolien. von Hermann Vary.
Bochum. Ural-Altäische Jahrbücher, Band 40, Helft 1-2)

Dr. HAMİT Z. KOŞAY

Sayın meslektaşım Dr. Hermann Vary, Erzurum Atatürk Üniversitesi'nde 1960-65 yılları arasında öğretim görevlisi olarak bulunduğu sırada benimle üniversite adına yapılan Pulur, Güzelova ve İkiztepeler kazılarında iştirak etti ve Üniversite Dekanı Sayın Prof. Dr. İsmail Yalçın ile zikri geçen bölgede istikşaf gezilerinde bulundu.

1965 sonbaharında Erzurum ili doğusunda yaptıkları gezide buldukları, Türklerin yurt işgali zamanına rastlayan ve bu güne kadar bilinmeyen kayalara hak edilmiş tamga ve diğer belgeler, ulusal tarihimiz için büyük değer taşır. Müellifinin ve naşirinin nazik müsaadeleri ile bu keşfi kısaca tanıtmakla mutluym.

Erzurum ilinin Güney-doğusunda 2300 m. yükseklikte, takriben 25 Km. uzunlukta *Karayazı-düzü* adlı bir yayla bulunmaktadır. Kayalıklı yataklardan gelen dereler şelaleler teşkil ederek bu yaylanın kenarından Aras'a dökülürler. Geolojik çağlardanberi çalışan su gücü buralarda kalkerleri eriterek pek çok mağara yaratmıştır.

Bitkisi bol ve havası serin bu yayla sürülerini otlamak isteyenler için bulunmaz bir yerdir. Bazı mağaralarda Ağustos ayında dahi buz erimez. Akan soğuk sular karpuzu çatlatır.

Kazlıbel dağının bir ucunda 2500 m. yükseklikteki Karataştepe yaylasının güney-doğu kenarında sulak ve güzel manzaralı ovada *Bayro* (Bayrı) Köyü bulunmaktadır. Bu köyün dört kilometre doğu-

sunda da "*Cunni-Mağara*" görülmektedir.

Cunni Mağara "mesozoik" Kalker tabakası içinde jeolojik çağda teşekkül etmiş, daha sonra kullanılmak kasdı ile insanlar tarafından genişletilmiştir. Mağara, yekdiğeri ile irtibatlı ve iki katlı, takriben 15 m. uzunlukta bir oyuntudur. Doğusundaki alt katta "Apsis"li bir kilise vardır. Zemini, zamanla suların erittiği kalker teressüpleri ve döküntülerle 1,5 m. kadar yükselmiştir. Tavsif olunan bölmenin *Selçuk* devrinde de bir hristiyan tapınağı olduğu anlaşılmaktadır.

Mağaranın ovaya bakan büyük bölümü taş duvarlarla çevrilidir. Bu bölmenin planda (Z) harfi ile gösterilen yerlerinde ve kayaların yüzünde dağınık bir şekilde elli damga işareti, bazı resimler ve ayrıca 18 ve 28 harften ibaret iki yazıt bulunmaktadır. Yapılan incelemeler sonucunda bulunan işaretler gruplara ayrılarak mütalaa edilmiştir.

- a) Oğuz damgaları
- b) Uygur uruğ remizleri
- c) Eski Türk runik (Orhon Tipi) harfler
- d) Hayvan ve süvari resimleri
- e) Eski Ermenice yazıt
- f) Belirsiz işaretler

(a) *Tamga (damga) lar*:

Cunni Mağarası'nda 24 Oğuz boyundan 12 sinin damgası seçilebilmiştir. Bu damgalar Mahmud al-Kaşgari'nin "Divanü Lûgat-it Türk 1073" de gösterilmiştir. Aradaki cüzi farklar, CunniMağarası'ndaki damgaların 45 - 180 derece

meylli veya ters ayna bakışı ile hak edilmiş olmalarından ileri gelmektedir. Prof. A. von Gabain'in de belirttiği vechle bu çeşit farklara eski Türk mühmel yazılarında da rastlanır.

Mağarada 12 Oğuz damgasının 29 çeşit yazılışı tesbit edilmiştir ve bu damgalar aşağıdaki boylara aittirler :

Kayığ (Kayı), Afşar, Bayat, Yazgır, Salgır, Büğdüz, Aymür (Eymir), İğdir, Ulu Yundlug (Ala yuntlu), Çuvaldar, Beçenek (Peçenek) ve Çepni. Raşid-ed-Din'e göre bunlardan ilk dördü Bozuk, diğerleri Üçok'u teşkil ederler. Orduda Bozuk sağ ve Üçok sol kanadı tutarlar.

Cunni-Mağarası'ndaki damgalara benzeyen işaretlere 1900 da Sivas ilinin inceleme gezisi yapan Belçika'nın *Gent* Üniversitesi Profesörlerinden *Cumont*, Karataş mevkiinde de rastlayarak kopyalarını yayınlamış fakat bunlara bir açık mana verememiştir. Karataş, Suşehri'nin 10 km. güneyinde ve Kelkit (Lycus) ırmağına dökülen Aksu Kaynağı yakınındadır. (Su şehri eski adı ile Akşar (Akşehir) veya Akşarabad Selçuk devrinde önemli bir yol kavşağı idi).

Cumont'ı Karataş yaylasına götüren köylüler *Sarıyar* adlı yerde "porphy, kaya üzerinde eski yazıtları gösterdikleri zaman O Skandinav runik yazıtlarına benzeyen beş işaretin bir sınır işareti olabileceğine hükmetmişti. Artık bunların *Salgur*, *Kayığ* ve *Büğdüz* ve *Ula Yundlu* damgaları veya bunların varyantları olduğu açık anlaşılmıştır. Hermann Vary Kayalara hak edilen damgaların menşei incelerken muhtemel olarak iki sebep gösterir:

1 — Oymağın büyüklerinden biri olduğu zaman Eski Türk geleneğine göre "yog" merasimine katılanlar, toplantıda bulunuşlarını ve sınırlarla ilgili kararlarını damgaları ile tahkim ve teyid ederler.

2 — Önemli konak yerlerini ve yol kavşaklarını işaret etmiş olabilirler.

Eski Türklerde kutsal kayaların bulunduğu da bilinmektedir. (hatırlayınız :

Ögel-Bahaeddin, İslâmiyetten önce Türk Kültür Tarihi s. 262).

Orhon'daki Kültegin yazıtında, Kült yerlerindeki taşa yazı hak eden *bedizci* sınıfının bulunduğu zikredilmiştir.

Esaslı incelemeler yapılmamış olmasına rağmen, mülkiyet prensibine ve nesebe önem veren Türkler her gittikleri yerde damgaları ile silinmez izlerini bırakmışlardır.

Bulgaristan'da eski bir Kült merkezi olan *Madara* mağaralarında Tuna Türk Bulgarlarının damgaları bulunmuştur. Tuna Bulgarlarına ait damgaların çoğu *Kayığ* (Kayı) oymağına aittir. *Mavrodinov N.* adlı bir bilgin "Le tresor protobulgare de Nagyszentmiklos : Budapest 1943. *Arcaologia Hungarica* XXIX s. 78 - 83 adlı eserinde Bulgaristan'daki kayalara ve mezar taşlarına hak edilmiş damgaları toplamış ve bunların içinde *Kayı*'lara ait olanları da göstermiştir. Halen Viyana Sanat Tarihi Müzesinde bulunan 9. yüz yıla ait *Prestovatz* hazinesi altın yüzüğü üzerinde de *Kayığ* oymağı damgası vardır.

Tarihleme: Müellife göre Erzurum mağarasında bulunan ve Prof. *Cumont* tarafında keşfedilen damgalar Kaşgari'deki şekillere çok benzedikleri için en geç 12 yüz yıldan kalmış olabilirler. Cunni-Mağarasında Selçukların Kınık damgasına rast gelinmemekle beraber, Raşided-Din de Kınıklara izafe olunan ucu yukarı ok işareti mevcuttur. Ok-yay'ın pek eskiden Selçuklara has alâmet olduğu bilinmektedir.

Ok Uygurlarda urug ve Orhon runik yazılarında harf işareti olarak kullanılır. 11. yüz yılda Köşeli eski yazı 13. yüz yılda inhinalı italik şekle inkilap eder. Selçukların Anadolu'yu işgalinden sonra, dağlık yerleşme şartlarına uygun olarak, eski teşkilât değişir ve damgalar önemini kaybeder. Ancak Bayındır damgasını taşıyan Akkoyunlular kendi remizlerine bağlı kalırlar. Osmanlıların mensup olduğu *Kayı*'lar da 15 ve 16 yüz yıla kadar damgalarını muhafaza ederler. Murat II *Kayı* damgası ile para bastırıldığı gibi, Süleyman II.nin

İstanbul Askeri Müzede bulunan 22 ton ağırlığındaki topu üzerinde kabartma Kayı damga işareti vardır. Ali Rıza Yalçın'ın Uludağ çevresindeki Türk damgaları (III. Türk Tarih Kongresi Ankara) adlı eserine istinaden Prof. Dr. Şinasi Tekin de Kayı damgasının geç zamanlara kadar bilinmesine işaret eder.

(b) *Uygur Urug (Klan) remizleri:*

Cunni mağarasında bulunan beş remiz Uygur uruğ veya gil(hane)ye delâlet edebilir. Turfan'da bulunan 13 ve 14. yüz yıla ait hukukî metinlerde bu çeşit işaretlere sık rastlanır. Sayısı 400 i bulan bu hukukî metinlerden şimdiye kadar ancak 150 si neşr edilmiştir. (Ucu yukarı çevrili ok, yaba kaideli haç, T şekli işaret, yukarısı yuvarlak kalkan vb. bu cümledir. (Erzurum - Turfan, mukayese levhasına bakınız).

(c) *Eski Türk runik harfleri:*

İlgili levhada gösterilen 1 - 5 işaretin Eski Türk yazısı harfleri olduğu kesindir. Ancak bunların bazıları Orhon'da değil Erdil (Transsylvania)daki *Seykely* yazısında gösterilebilir. 2 numaralı harf ancak 15 yüz yıl *Seykely* yazısında mevcuttur.

Seykely'ler Hunlara mensup olduklarına dair geleneklerini 15 - 16. yüz yıllara kadar muhafaza edegelmişler ve yazılarını Orhon tipindeki harflerle ağaç değneklere ve kapılarına kертmişlerdir. *Seykely*'lerdeki ($X = 2r$) işareti Batı Türkistan'da *Talas* vadisindeki *Açık - Taş* mevkiinde de bulunmuş ve 1936 da *Malov* tarafından yayınlanmıştır. *Hüseyin Namık Orkun*'a göre *Seykely* yazısı Batı Türkistan'dan (Talas'dan) geçmiştir. Haçlı-teker ise Çin'den Skandinavya'ya kadar uzanan sahalardaki işaretli kayalarda ve mezar taşlarında rastlanan *Ay-ölüm tarası* ve dört cihete işaret eden bir remizdir. A. v. Gabain'e göre Orta Asya ve Çin'de *Makro* ve *Mikro Kosmos*'un dört "*Cihati Erbaa*" ya bölünüşü şumullü bir husus idi. Haçlı-teker işareti *Salbur-ula* Kayalarında *Eymür* damgası ile birlikte bulunur. Yazı harfi olarak da *Sulek Köyü* yakınındaki *Kara-*

yüz mevkiinde (Hüseyin Namık Orkun. II. 195) ve aynı zamanda *Seykely* yazısında da bulunur. Ok işareti ise yazıda Ok manasına gelmekte ve aynı zamanda 13. yüz yılda *Kımk* damgası olarak kullanılmaktadır. Ok işaretinin tekmi *Uçok*'a mensup alâmet olduğu da bilinmektedir. (Sümer Faruk İslâm Ansiklopedisi Bd. 9 "Oğuzlar" s. 384. İst. 1964".

Bu bahisde müellif, Cunni Mağarasında bulunan eski Türk harflerini, Anadolu'da Eski Karya ülkesinde bulunan 50 işaretten ibaret ve henüz çözülmemiş olan Karya yazısı ile mukayese etmektedir. Karya yazısı bir hece yazısı olup bazı işaretler tıpa tıp Orhun'dakiler ile aynıdır. Müellif Karyalıların Geç Hellenistik çağda ve daha önce Pers Satrapları zamanında Orta Asya ile temasları bulunduğuna dair, tarihi belgeler de vermektedir.

(d) *Hayvan ve Süvari resimleri:*

Bu resimleri görenler çok kuvvetli mücerred'liğe (abstraction)a kaçan çocuk resimleri olabileceğini sanmakta iseler de bu günkü zeminden 1.50 - 2.00 metre yüksekte oluşları bu fikri çürütmektedir.

Dağ keçisi Sibiry'a da *Bei-Kem* ve *Ulu-Kem* resimlerini ve *Ulan-Batur*'daki Tuğla kitabesi resmini hatırlatır. Bilge Kagan ve Kül Tegin Anıtlarında da dağ keçisi resmi damga olarak kullanılmıştır.

Süvari, başına bir tulga geçirmiş ve at üstüne bayanlar gibi yan oturmuştur. Kuyruğun yukarı kıvrık bağlanmış olması Kırgızlarda ve Moğollarda bu günde caridir. *İbn al-Asir*, Alp Aslan'ın Malazgirt Savaşı'nda atının kuyruğunu yukarı bağladığını söyler. Müellif bu bahiste Dağ keçisi ve geyiğin mytholojik bir mâna taşıdıklarını ifade eder.

(e) *Eski Ermeni yazıtları:*

İki kısa yazıtın klasik ermenice olmayup halk dili ile yazılan bir belge olduğu, Bonn Üniversitesinde *Dr. Paul Jungmann* tarafından ifade edilmiştir. Yazılış tarihi 10 yahut 11 yüz yıla kadar çıkabilir. ifade ettiği mâna "Sahip, Tanrı sana merhamet etsin"dir.

(f) *Çengel biçimli mahiyeti meçhul işaretler üzerinde müellifin sarih bir fikri yoktur.*

Cunni Mağarası'nın bir kaç kilometre batısında büyük bir şehir harabesi de vardır. Bu şehir *Kazbil-Su*, boyunca 1,5 Km. kadar uzanır. Bu harabenin doğusunda *Bayro* köyü "yeni adı ile *Salyamaç köyü*" bulunmaktadır. Yerli halk bu harabelerin eskiden *Kangha* şehri yahut *Kanka* olduğunu söylerler.

Müellif bu harabeleri orta çağda bilhassa *Harzemşahlar* zamanında büyük rol oynayan *Hanga* ile birleştirir.

Orta çağda Karayazı düzlüğü Toktab adını taşımakta idi. Suryeli Michael 1446 da *Doghodaph* adlı şehrin depremden harap olduğundan ve üzerine kırmızı kar yağdığından bahseder. Halen bu çevrede

bu ad'da bir şehir yoksa da Hıms'a götüren ova ve yanındaki dağ (2880 m.) Toktab adını taşır.

Müellif bu bahiste de tarihi coğrafya ile ilgili bilgileri toplamaya gayret göstermiştir. Eserden geniş ölçüde bibliografi sunulduğu halde, bu çok faydalı notların kısaltma endişesi ile alınmasından sarfı nazar edilmiştir.

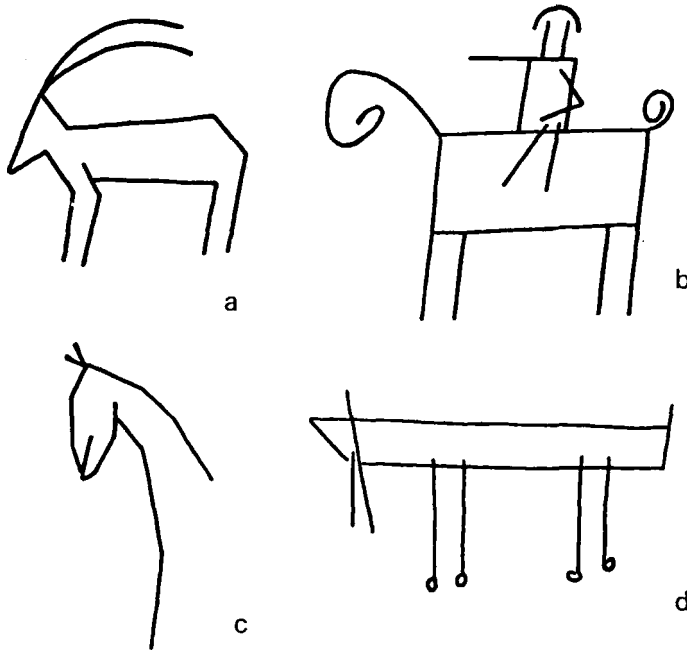
Türklerin Anadolu'da nihaî yerleşmelerini ve yeni vatan kurmalarını sağlayan Malazgirt savaşı (1071) nın dokuzyüzcü yıl dönümünü 1971 de kutlamaya hazırlanırken, anıt dikme yanında, nelere dikkat etmemiz ve hangi sahalarda çalışmamız gerektiğini gösterme bakımından eser büyük değer taşır. Türk tarihine faydalı bilgi katkısında bulunan müellifi tebrik borcumuzdur.

ERZURUM	SIVAS
𐰃 𐰄 𐰅 𐰆	𐰃
𐰇 𐰈 𐰉 𐰊	𐰇 _{gs}
𐰋 𐰌	
𐰍 𐰎 𐰏 𐰐 𐰑	𐰑
𐰒	
𐰓 𐰔 𐰕	
𐰖	
𐰗 _{gs}	
𐰘 𐰙	𐰙 _g
𐰚 𐰛	
𐰜	
𐰝	

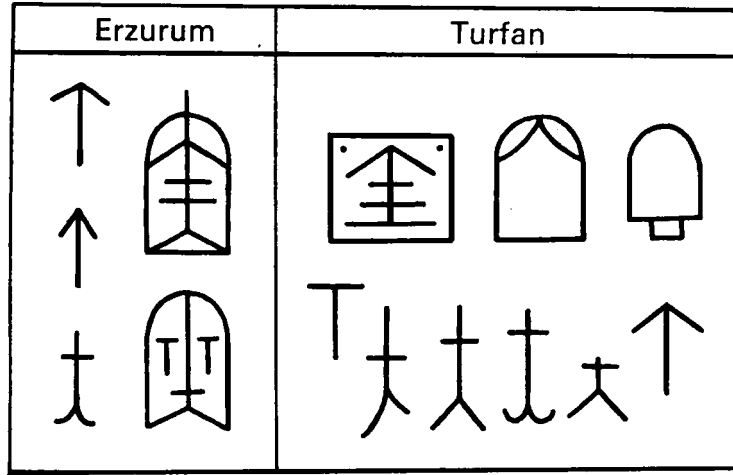
Dīvānū Luyat-it-Türk ^{um} ₁₀₇₃		Ĝāmi 'al-Tawāriḫ ^{um} ₁₃₀₆	
𐰃	² Qayiy	𐰃	¹ Qāyī
𐰄	⁵ Salyur	𐰄	¹⁷ Sälur
𐰅	⁶ Afšar	𐰅	⁹ Awšar
𐰆	⁸ Bügdüz	𐰆	²² Bukduz
𐰇	⁹ Bayat	𐰇	² Bayat
𐰈	¹⁰ Yazıir	𐰈	⁵ Yazir
𐰉	¹¹ Äymür	𐰉	¹⁸ Aymur
𐰊	¹⁴ İgdir	𐰊	²¹ Yigdir
𐰋	¹⁷ Ula Yundluy	𐰋	¹⁹ Ula Yuntli
𐰌	¹⁹ Bāčänäk	𐰌	¹⁴ Bičänäh
𐰍	²⁰ Čuvaldar	𐰍	¹⁵ Ĝawuldur
𐰎	²¹ Čäpni	𐰎	¹⁶ Čapni

g - gedreht (45-180°). S - Spiegelbild. gS - gedrehtes Spiegelbild.

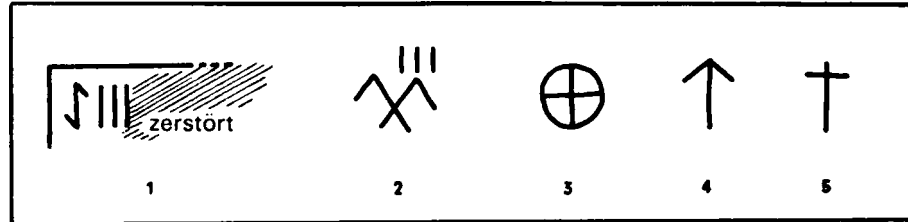
Res. 1 — Erzurum Cunnı Mağarası Oğuz Damgaları ve Mukayesesi.

Res. 2 — Erzurum Cunnı Mağarası'ndaki resimler.

Res. 3 — Erzurum Cunni Mağarası Uygur Urug resimleri ve Mukayesesi.

Res. 4 — Erzurum Cunni Mağarası'nda Orhon tipi runik tipi harfler.